

Woliński, Janusz

Czasy Sobieskiego (1674-1696) w historiografii ostatniego czterolecia (1932-1936)

Przegląd Historyczny 34/1, 240-244

1937-1938

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

CZASY SOBIESKIEGO (1674 — 1696) W HISTORIOGRAFII OSTATNIEGO CZTEROLECIA (1932 — 1936).

Ogłoszone przed czterema laty w Przeglądzie Historycznym (t. XXX) sprawozdanie o *Czasach Sobieskiego w historiografii XX w.* powoduje siłą rzeczy, iż uwagi poniższe obejmują — wbrew systemowi, stosowanemu równocześnie w niniejszym tomie do poprzedników Jana III — jedynie ostatnie cztery lata (1932—1936) pracy dziejopisarskiej nad okresem rządów wiedeńskiego zwycięzcy. Trzymając się też podziału, przyjętego w poprzednim swym sprawozdaniu, do jego poszczególnych części czy punktów, będę dorzucał nowe pozycje, nie kusząc się oczywiście o bibliograficzną pełnię, lecz zaznaczając jedynie najważniejsze, najistotniejsze zdobycze wysiłków badawczych.

Przed wszystkim więc co się tyczy publikacji materiałów archiwalnych, nadal trzeba podkreślić całkowity brak na tym polu wydawnictw, zakrojonych na szerszą skalę. Nie znaczy to, by tu i ówdzie nie ogłoszono cennych i ciekawych fragmentów. Uzupełniając niejako ogłoszone materiały do 1676 r., Woliński opublikował *Przyczynki źródłowe do kampanii 1674 r.* (Przegląd Historyczno-Wojskowy VI, 1933) oraz *Sobieszciana z 1675 r.* (ib. V, 1932), głównie do spraw wojskowo-politycznych w związku z wojną turecką. W tymże Przeglądzie Historyczno-Wojskowym (VI, 1933) mjr. Łaskowski podał *Diariusz kampanii węgierskiej in a^o 1683*. Wreszcie dr. Ziembicki, wyzyskujący swe fachowe wykształcenie medyczne z takim pożytkiem dla nauki historycznej, udostępnił drukiem *Nieznana relacja o śmierci Jana III* (Kwartalnik Historyczny XLVII, 1933), jak również *Nieznane listy królowej Marii Kazimiery 1683 — 1693* (tamże, XLVIII, 1934). Nie pomniejszając w niczym wartości naukowej, nieraz pierwszorzędnej, tych wszystkich publikacyj, stwier-

dzieć wszakże należy ich niewątpliwie fragmentaryczny charakter i z konieczności ograniczony zasięg, tym jaskrawiej jednak wykazujący, ile jeszcze w tej dziedzinie pozostało do zrobienia. Sprawa ta o tyle wymaga pilnej uwagi, że wobec ogromu i rozrzucenia materiałów archiwalnych do czasów Sobieskiego brak wydawnictw źródłowych może niepożądanym sposobem zaciążyć nad tak pomyślnie zapowiadającym się rozwojem badań naukowych.

Istotnie na tym właśnie polu dorobek ostatniego czterolecia przedstawia się wcale korzystnie i tworzy jedną z wydatniejszych pozycji naszego ogólnego bilansu historiograficznego ostatniej doby. Podkreślając odrazu i z całym naciskiem pojawienie się paru obszerniejszych monografij, których ubóstwo do niedawna tak dotkliwie dawało się odczuwać, uwagę zwrócić należy — poza obliczoną na szersze warstwy jubileuszową książką Łaskowskiego: *Jan III Sobieski* (Lwów, 1933), uwzględniającą starannie cały dotychczasowy dorobek naukowy ze szczególnym uwypukleniem spraw wojennych — na dwa zwłaszcza opracowania o większej skali: Andrusiaka: *Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski 1667—1708* (Lwów 1934) i Piwarskiego: *Między Francją a Austrią. Z dziejów polityki Jana III Sobieskiego w latach 1687—1690* (Kraków 1933). Jeśli zaś historyk lwowski w związku z życiorysem jednej z wybitniejszych, czynniejszych w otoczeniu królewskim postaci rzucił sporo nowego światła na tak doniosły odcinek ówczesnej polityki polskiej, jakim była wtedy dla kierowniczych sfer Rzpltej kwestia zlikwidowania rozłamu wyznaniowego wśród ludności ruskiej, to znów uczony krakowski, wyjaśniając ważny moment szczególnie ostrego chwiania się orientacji politycznej Jana III po Wiedniu, przyczynił się znacznie do wyraźniejszego uchwycenia zamiarów i dążeń Sobieskiego w drugim okresie jego panowania na tle ogólnej sytuacji międzynarodowej, oraz nastrojów i prądów wśród społeczeństwa polskiego.

Obok tych dwóch podstawowych monografij wypada postawić obszerniejszą książkę historyka rumuńskiego Moga p. t.: *Rivalitatea polono-austriaca si orientarea politica a tarilor Romana la sfarsitul secolului XVII* (Cluj, 1933). Stanowiące punkt węzłowy polityki Sobieskiego po r. 1683, zagadnienie rywalizacji polsko-austriackiej na terenie mołdawsko-wołoskim ze wszech miar zasługiwało na zbadanie. Autor, objąwszy w swej pracy okres lat prawie trzydziestu, od wybuchu wojny polsko-tureckiej 1672 do pokoju karłowickiego 1699, podkreśla z całym naciskiem czynną i twórczą rolę króla w tej dziedzinie — szczupła wszelako podstawa źródłowa, ograniczona — poza publikacjami, wyzyskanymi zresztą niekompletnie — wyłącznie

do relacyj nuncjuszów apostolskich w Warszawie z pominięciem całkowitym bogatych materiałów rękopiśmiennych polskich i austriackich, które chyba w pierwszym rzędzie zasługiwały na uwzględnienie, nadaje oczywiście wywodom autora zbyt jednostronne oświetlenie i stąd powoduje nieraz konieczność ich sprostowania lub wogóle rewizji.

Wreszcie wspomnieć należy o syntetycznym, zwięzłym zarysie Piwarskiego: *Dyplomacja polska w czasach Jana III Sobieskiego* (Polityka Narodów 1933), jako o pierwszej próbie ujęcia całokształtu polityki zagranicznej króla ze stanowiska jej celów, metod i środków działania.

Przechodząc z kolei do prac szczegółowych i zaczynając od tejsze polityki zagranicznej, budzącej po dziś dzień największe zainteresowanie, trzeba stwierdzić, że obok dalszych wyjaśnień w dziedzinie spraw wschodnich ubiegłe czterolecie rzuciło znaczny snop światła na tak zaniedbywany do tej pory problem północno-bałtycki. Pierwszymi królewskimi poczynaniami Jana III na trudnym terenie komplikacyj ukraińsko-turecko-tatarskich zajęli się Doroszenko-Rypka (*Hejtman P. Doroszenko a jeho turecka politika*, Praga 1933), wyzyskując częściowo materiały tureckie, oraz Woliński (*Król Jan III a sprawa Ukrainy 1674—1675*, Warszawa 1934; *Pośrednictwo tatarskie w wojnie polsko-tureckiej 1674 — 1675*, Polityka Narodów 1934). Stosunki wojenne Rzpltej i Porty po r. 1683 zarysował prof. Konopczyński w swym dziele *Polska a Turcja 1683—1795* (Warszawa 1936); sprawy naddunajskie w polityce Sobieskiego ogólnie ujął Jorga (*Sobieski et les Roumains 1683—1696*, Paris 1933) w rocznicowym odczycie, ważnych zaś danych faktycznych jeszcze przed nim dostarczył Brunner (*Oesterreich u. die Walachei während des Türkenkrieges 1683—1699*, Mitteilungen d. oesterreich. Instituts f. Geschichtsforschung, XLIV, 1931). Coraz przecież dotkliwiej daje się odczuwać brak szerszych opracowań ze strony polskiej; poza zapowiedzianymi pracami Wolińskiego o wojnie polsko-tureckiej 1674—1676 i Chowańca o sprawie wschodniej 1684—1685 cały szereg kwestyj i zagadnień wymaga jeszcze szczegółowego rozpatrzenia, jak np. okres od Żórawna do Wiednia, udział Polski w lidze św., stosunki polsko-tatarskie po odsieczy i t. d. Odłogiem, prawie niekniętym ręką badacza ciągle leży pierwszorzędnej doniosłość dziedzina spraw polsko-moskiewskich; wystarczy chyba zaznaczyć, że do tej pory nie posiadamy specjalnej monografii o traktacie Grzymułtowskiego 1686 r., który przecież, pomijając straty doraźne, tak fatalnie zaciążył na dalszych losach Rzpltej.

Rzetelnym zato sukcesem może poszczycić się historiografia lat ostatnich, jeśli chodzi o problem północno-bałtycki w polityce Jana III. Rozprawy Wolińskiego (*Sprawa pruska 1674—1675 i traktat jaworowski*, Przegląd Historyczny XXX, 1932) oraz Piwarskiego (*Polityka bałtycka Jana III 1675—1679*, Księga Pam. prof. W. Sobieskiego I, 1932; *Jan III wobec spraw bałtyckich 1693—1694*, Rocznik Gdański VII, 1933) zagadnienie, ujmowane dotychczas w ramach ogólniejszych rozważań czy koncepcyj (np. Sobieski: *Der Kampf um die Ostsee*, Lipsk 1933), uczyniły przedmiotem szczególnych dociekań, wyświetlających zarówno samą genezę tego problemu, jako też jego rolę w systemie politycznym króla. Stwierdzając jednak tę niewątpliwie nowouzyskaną pozycję w zasięgu badań nad panowaniem Sobieskiego, trzeba jednocześnie zaznaczyć, że dokonało się to wszelako z osłabieniem intensywności pracy w dziedzinie innych zagadnień polityki zagranicznej, gdzie można wymienić tylko jeden artykuł Piwarskiego, dotyczący stosunków polsko-francuskich, mianowicie o *Polsce a Francji po r. 1683* (Przegląd Powszechny 1933).

Jakkolwiek bądź ruch w zakresie badań nad zagraniczną polityką Sobieskiego wykazuje znaczne ożywienie — gorzej, a nawet zupełnie źle przedstawia się kwestia równoległego badania spraw wewnętrznych. Tutaj po staremu jesteśmy skazani na incydentalne zbieranie wiadomości nieraz z prac, poświęconych zasadniczo innemu okresowi. Tak np. szereg ciekawych informacji kościelno-wyznaniowych przyniósł wstępny rozdział książki Derugi: *Piotr W. a unia i unia kościelna 1700—1711* (Wilno 1936).

Jak należy się spodziewać, duże zainteresowanie budzą w dalszym ciągu zagadnienia wojenne, z którymi tak ściśle wiąże się postać samego Sobieskiego. Na miejscu naczelnym należy tu wymienić ważną ze względów metodycznych i rzeczowych rozprawę gen. Kukiela: *Polski wysiłek zbrojny 1683 r.* (Kwartalnik Historyczny XLVII, 1933). Świetny badacz w związku z wyprawą wiedeńską, a na podstawie słabo do tej pory wyzyskiwanych przez naukę zasobów źródłowych (rachunki wojskowe) omówił po raz pierwszy w tak wyczerpującej formie problemy mobilizacyjno-organizacyjne ówczesnej wojskowości polskiej. Próbę nowego oświetlenia rozpatrywanej już kilkakrotnie bitwy lwowskiej 1675 r. dał Woliński (*Bitwa pod Lwowem 1675*, Przegląd Historyczno-Wojskowy V, 1932); 250-letnia rocznica odsieczy Wiedeńskiej wywołała studia Laszkowskiego (*Wyprawa wiedeńska*, Przegląd Hist. Wojsk. VI, 1933), Wolińskiego (*Parkany 7 i 9 października 1683*, ib.) oraz prof. Semkowicza (*Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanii 1683 r.*,

Ateneum Wileńskie IX, 1934). Rozprawy te, wnikając coraz głębiej w istotę wodzostwa Sobieskiego, jego psychikę na polu bitwy, metody dowodzenia etc., nie tylko zmodyfikowały nieraz znacznie poprzednie poglądy czy sądy, ale równocześnie wykazały, jak wiele i pod tym względem jest jeszcze do zrobienia, zanim nareszcie wyłoni się pełny wizerunek Sobieskiego-wodza na tle ówczesnych faktycznych warunków.

Na zakończenie tych wszystkich zestawień i uwag z całym uznaniem należy powitać i podkreślić fakt podjęcia badań naukowych w dziedzinie wyjątkowo wprost upośledzonej, a mianowicie nad osobą króla i jego zainteresowaniami kulturalnymi. Nader cenna i sama przez się i jako zwiastun powstających nakoniec takich badań rozprawa Ziembickiego: *Zdrowie i niezdrowie Jana III* (Poznań 1931), zajmując się w pierwszym rzędzie fizyczną strukturą Sobieskiego, przyczyniła się znacznie do wnikliwszego uchwycenia poprzez tę stronę fizyczną i psychiczną podstawy króla. Pożądaną zapowiedzią budzącą się na tym właśnie polu ciekawości badawczej jest interesujący artykuł Skwarczyńskiej o *Listach Sobieskiego do Marysieńki, jako zjawisku kulturalnym i literackim* (Ruch Literacki XI, 1936). Specjalnie poczynaniami artystycznymi króla Jana zajął się Starzyński w cennej pracy p. t. *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III* (Warszawa 1933) oraz w syntetycznym zarysie o *Dworze artystycznym Jana III*, (*Życie Sztuki I*, 1936); ciekawy też przyczynek dał dyr. Czołowski w szkicu: *Jan III i zamek w Olesku* (*Ziemia Czerwieńska I*, 1935). A jeśliby nawet można było mieć pewne wątpliwości co do „mecenatu Jana III”, to w każdym razie bezspornym musi wydać się pogląd, iż „barok epoki Jana III otwierał nęcące perspektywy swojskości i możliwości samodzielnego rozwoju sztuce narodowej”, w czym ma swoją zasługę i Sobieski. Gdy zaś tym sposobem przełamane zostało uporczywe milczenie i otwiera się nowy nieznan dotychczas zakątek duszy królewskiej, co raz jaśniej rysuje się przed naszymi oczami bogata, wielostronna indywidualność Sobieskiego, tak swoiście reagującego na zewnętrzne podniety i tak wyraziście ujawniającego wewnętrzne przeżycia.
